

סוגיה יג: תפילת נעילה ונשיאת כפים בתעניות

*

רקע

בסוגייתנו שני נושאים:

- א. באלו תעניות מתפללים תפילת נעילה.
- ב. באלו תפילות נושאים כפים.

מקורות

- א. כו. כז. "בשלשה פרקים בשנה... אסמכתא ניהו מדרבנן ולקולא"
- ב. תוס' ד"ה והאידנא
- ר"ן ט. ט. : באלפס ד"ה גמ', אלא
- רמב"ם הל' תפלה פי"ד הל' א-ב
- הל' תעניות פ"ד הי"ח, פ"ה ה"ה
- ג. שו"ע סי' קכט ומשנה ברורה [בעיקר סק"ח]

הסבר הסוגיה

"בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאים את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערות בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים". [משנה כו.]

במשנתנו מתחדשים שני חידושים:

- א. מתפללים בתעניות תפילת נעילה.
- ב. בתעניות נושאים כפים בכל תפילות היום.

המשנה קובעת שמתפללים תפילת נעילה בתעניות ואינה מגדירה באיזו תענית מדובר, האם רק בשבע תעניות אחרונות, או גם בשלוש אמצעיות, או אפילו בשלוש ראשונות. הר"ן [ט. באלפס ד"ה גמ'] סובר שמתפללים תפילת נעילה בשלוש תעניות אמצעיות ומתלבט האם מתפללים גם בשלוש תעניות ראשונות. הוא רוצה להוכיח שמתפללים תפילת נעילה אף בשלוש תעניות ראשונות ממעמדות. מעמדות אינם חמורים משלוש תעניות ראשונות, שהרי מתענים בהם מעלות השחר בלבד, ומפורש במשנה שמתפללים בהם תפילת נעילה. דוחה הר"ן את הראיה, שניתן לומר שמעמדות חמורות יותר משלוש ראשונות, והם אסורים בחמשה עיניים, ההיתר לאכול בלילה אינו נובע מקולתם אלא מכך שמתענים ששה ימים רצופים, ולכן צריכים לאכול בלילות. כמו כן מביא הר"ן בשם הראב"ד, שתפילת מעמדות חמורה, שהרי מוציאים בה תיבה לרחובה של עיר, וכיוון שתפילתם חמורה כשבע תעניות אחרונות, מתפללים בהם תפילת נעילה.

הר"ן אומר שלא ניתן להוכיח מארבע תעניות שאין מתפללים בהן תפילת נעילה נכך מפורש בגמ' פסחים נד: לענין תשעה באב לשלש תעניות ראשונות, כיוון ששלוש תעניות ראשונות מיועדות לתפילה, וארבעה צומות נקבעו לאבל בלבד, ומוסיפים תפילת נעילה ביום תפילה ולא ביום אבלות.

למעשה כותב הר"ן שלא נהגו לומר תפילת נעילה בתעניות. מסביר הר"ן שהמנהג מבוסס על ההבנה שאין מתפללים תפילת תענית בשלש תעניות ראשונות, וכיום "אין תענית ציבור בבבל" ותעניותינו ברמת חומרה של שלוש תעניות ראשונות בלבד.

הריטב"א [ד"ה בתעניות ובמעמדות] סובר שמתפללים תפילת נעילה אפילו בשלוש תעניות ראשונות, ואף על פי כן לא נהגו להתענות בזמננו. מפרש הריטב"א, שתפילת נעילה אינה תלויה בחומרת התענית אלא בתענית ציבור, שאין מתפללים תפילת נעילה ביחידות.

מהטור [סי' תקעט. כך מדייק מדבריו הבית יוסף בסוף הסי' ד"ה ומ"ש רבינו שמתפללין בתעניות אלו תפלת נעילה] משמע שמתפללים תפילת נעילה רק בשבע תעניות אחרונות. לדעתו תפילת נעילה אינה דין בהלכות תענית, אלא חלק מהתפילות הייחודיות של שבע תעניות אחרונות.

הרמב"ם [הל' תעניות פ"ד ה"ח] פוסק: "ובכל תענית מתעניות הצרות שגזרין על הצבור מתפללין תפלת נעילה בכל מקום". כיוון שלדעת הרמב"ם יש תעניות ציבור בבבל, ורק תעניות גשמים אינן בבבל, אף בזמננו יש להתפלל תפילת נעילה בכל תענית שגזרין על הציבור. הרמב"ם [הל' תעניות פ"ה ה"ה] מודה שאין מתפללים תפילת נעילה בארבעת הצומות.

הגמ' [כו:] אומרת שמשנתנו הסוברת שכהנים נושאים כפיהם בכל תפילות התענית סוברת כרבי מאיר. רבי יהודה חולק וסובר שנושאים כפים בתפילת שחרית ומוסף בלבד, רבי יוסי חולק וסובר שנושאים כפים בשחרית, מוסף ונעילה, ואין נושאים כפים בתפילת מנחה.

מסבירה הגמ' ששיכור אסור בנשיאת כפים, ולכן אין נושאים כפים בתפילת מנחה משום חשש שכרות. רבי מאיר סובר שבתעניות אין שכרות ולכן נושאים כפים אף בתפילות מנחה ונעילה. רבי יהודה סובר שנושאים כפים רק בתפילות שחרית ומוסף שלא שכיחא בהן שכרות, מנחה ונעילה שהן בזמן ששכיחא שכרות, גזרו חכמים שלא ישאו בהם כפים אפילו בתעניות שאין בהן שכרות. רבי יוסי סובר שתפילת מנחה שיש בכל השנה גזרו בה חכמים, ותפילת נעילה שמתפללים רק בתעניות, לא גזרו בה חכמים.

למסקנה אומרת הגמ' שהלכה כר' יוסי, אבל למעשה כיוון שנוהגים להתפלל תפילת מנחה סמוך לשקיעה, ואין מתפללים מוקדם ככל השנה, הרי היא כתפילת נעילה וכהנים נושאים בה כפיהם.

הראשונים דנים האם הדין שנושאים כפים בתפילת מנחה נאמר רק בתעניות שאין בהן תפילת נעילה, אבל בתעניות שמתפללים בהם נעילה, תפילת מנחה אינה סמוכה לשקיעה ואין בה נשיאת כפים. הרמב"ם [הל' תפילה פ"ד ה"ב] פוסק שאין נשיאת כפים במנחה ביום שמתפללים בו תפילת נעילה. הרא"ש [סי' לא] מביא את בעל ההלכות שנושאים כפים במנחה של יום הכיפורים "כיוון דמפשי ביה רחמים ממשכא עד שקיעת החמה". הרא"ש

אומר שבאשכנז לא נהגו כך אלא כפסק הרמב"ם. הרמב"ן [בר"ן ט. באלפס ד"ה אלא] סובר שנושאים כפים במנחה של תעניות, אפילו בתענית שיש בה תפילת נעילה.

סיכום

מתפללים תפילת נעילה בתעניות ציבור. לדעת הרמב"ם בכל תעניות שבי"ד גוזרים על הציבור, לדעת הריטב"א בכל תעניות שבי"ד גוזרים על הציבור בארץ ישראל, לדעת הר"ן בשבע אחרונות ובשלוש אמצעיות בלבד, ולדעת הטור בשבע אחרונות בלבד. נושאים כפים בתפילת נעילה, ובתפילת מנחה הסמוכה לשקיעת החמה.

הלכה

השו"ע משמיט את ההלכה שמתפללים תפילת נעילה בתעניות. הוא כנראה סובר כטור שמתפללים בשבע אחרונות בלבד, והשמיט את פירוט התפילות של שבע תעניות אחרונות, שאינן נוהגות היום.

השו"ע [סי' קכט] פוסק שבתענית שאין בה תפילת נעילה נושאים כפים בתפילת מנחה של תעניות הסמוכה לשקיעת החמה. הרמ"א פוסק שכיום לא נוהגים לשאת כפים ביום חול, ולכן אין נושאים במנחה של תענית. המשנה ברורה [סק"ח] מעיר, שכיוון שעל פי הדין אמורים לישא כפים יש לומר "א-להינו וא-להי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת".